

*Будагьянц Л. М., кандидат філософських наук,
доцент, доцент кафедри філософії НУОУ (м. Київ)
Грицюк В. М., кандидат історичних наук, СНС,
начальник кафедри МПЗ ДВ НУОУ (м. Київ)*

ФЕНОМЕН БОЙОВОГО ДУХУ І СУЧАСНА НАУКА

В статті аналізується потенціал сучасних наукових дискурсів у висвітленні феноменології бойового духу сучасних суспільств та воєнних організацій.

В статье анализируется потенциал современных научных дискурсов в освещении феноменологии боевого духа современных обществ и военных организаций.

In the article the potential of modern scientific discursion in illumination of phenomenology of competitive spirit of modern societies and soldiery organizations is analysed.

Завдання виховання бойового духу війська залишатиметься актуальним, доки існуватиме збройна боротьба. Оскільки збройна боротьба є одним з різновидів соціального зв'язку, включеним в систему життєдіяльності суспільства, переміни в існуванні суспільного цілого, як і кожного його елементу, даються в знаки на збройній боротьбі, а також на засадах, способах, засобах формування готовності й здатності боротися й перемагати. Коли ж поступальні зміни (еволюція) комплексів взаємних впливів елементів суспільства призводять до перерви поступальності розвитку (революції), що супроводжуються зміною системних принципів суспільної самоорганізації, одним з наслідків цього є занепад існуючих парадигм управління, зокрема, парадигм військового управління з їхньою невід'ємною складовою морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил).

Процеси, що відбуваються в житті сучасних суспільств настільки виходять за межі накопиченого досвіду, що змушують дослідників позначати ситуацію, що складається, як "постсучасність" ("постмодерн") - перехід поза межі усталених зв'язків (отже, й закономірностей), засади котрих витворило суспільство Нового часу. Оскільки подібні трансформації викликають розрив між цілями і засобами їхнього досягнення в усіх сферах суспільної практики, завдання забезпечення бойового духу війська також набуває додаткової проблемності [3].

Занепокоєння з приводу виниклих труднощів у забезпеченні бойового духу військовослужбовців висловлюють аналітики зарубіжних країн, що їм належать в цілому ефективні та боездатні воєнні організації із заготовленими на бойовищах

військовими традиціями. Адже сучасні уряди змушені шукати нові підходи до аналізу та реалізації стратегічних доктрин (А.В.Манойло) [9,10]. Це супроводжується виникненням нових течій, шкіл, технологій впливу на морально-психологічний стан власних військ і військ супротивника.

Якщо ж взяти до уваги загальні обставини становлення воєнної організації України як нової незалежної держави (націо-державотворення в період, коли часи національних держав минають) [3], то виразно окреслюється потреба оновлення ідейного капіталу та цілеспрямованого інтелектуальномісткого супроводження діяльності з виховання бойового духу українського війська. Метою даної статі саме і є аналіз потенціалу сучасних наукових підходів до проблеми забезпечення бойового духу.

В сучасній науковій думці все чіткіше виявляється настанова, згідно з якою ідеологічний підхід до проблеми бойового духу з його постулативно-імперативним закладенням визначеного образу реальності, трансляцією визначеного типу поведінки задля згуртування та мобілізації членів суспільства на реалізацію соціально-політичних проєктів у військовій сфері суспільства, має бути доповнений науковим вивченням повсякденного життя суспільства й відображення в буденній та теоретичній свідомості військово-політичних подій та діяльності держави та армії [1, 5, 11, 12, 15, 14]. Адже попри деяку інерційність і консервативність масова свідомість сучасного суспільства значно трансформується, укладаючи нові варіації усталених уявлень та орієнтирів аж до втрати їхнього вихідного смислового навантаження. Моделей цього відображення може бути стільки, скільки існує наукових

дисциплін та підходів, що разом і відповідно до власної спеціалізації реконструюють способи самоструктурування та саморегуляції суспільної свідомості, духовно-практичним феноменом котрої постає бойовий дух.

Першочерговим кроком в пошуках шляхів підвищення дієвості морально-психологічної підготовки суспільства та воєнної організації до збройної боротьби є дослідження реального стану масової суспільної свідомості в аспекті ставлення до збройних сил і військової служби, зсувів у соціальних стереотипах, візціях поведінки, преференціях, настроях, мотивах, колективних реакціях тощо, до того ж з виділенням специфіки соціальних страт. Приклад подібного аналізу наданий у праці російського дослідника Зеленкова М.Ю. “Система формування позитивного ставлення російського суспільства до Збройних Сил (науково-практичний аспект)” [4], спрямованої на підвищення престижу армії. Базову роль у постачанні фактичного матеріалу для узагальнень зі вказаної проблеми засобами різних наук відіграють емпіричні соціологічні дослідження, котрі, у свою чергу, спрямовуються загальнотеоретичними концепціями, на рівні яких фундаментальна соціологія співпадає (або обґрунтовується) з соціальною філософією.

Різноманітні наукові дослідження бойового духу як морального, політичного, психологічного, культурного, антропологічного тощо феномена покликані прояснити нові обставини, чинники, обмеження - правила гри, що тільки-но кристалізуються у військовій практиці значно трансформованих акторів політичних відносин. Отже існує достатня підстава для тверджень, що у сучасній науці поняття бойового духу набуває вираженого міждисциплінарного характеру, а розробка адекватних розвитку суспільства методів його забезпечення має інтегрувати в свій зміст весь комплекс наукових розвідок. Важливість охоплення провідних підходів до дослідження бойового духу полягає в тому, що у такий спосіб створюється можливість виявлення його нових різноманітних вимірів та детермінант.

Вивчення феномену бойового духу входить у коло інтересів представниками різних сфер суспільної діяльності, у той чи

інший спосіб пов'язаних із забезпеченням стійкості організацій у боротьбі. У зв'язку ж зі зміною соціокультурних вимірів діяльності сучасних суспільств у новому ракурсі висвітлюється панорама попередньої воєнної літературної спадщини, візці котрої слугують евристичним джерелом для новітніх досліджень. Водночас, нові прочитання та тлумачення воєнних творів минулого орієнтовані на виявлення констант, загальнозначущих настанов та смислів забезпечення та підтримки бойового духу.

Традиційно бойовий дух визначається як одне з основних понять військової психології та військової етики. В контексті даних наук «бойовий дух» означає спроможність і готовність військовослужбовця, підрозділу, частини, з'єднання та збройних сил в цілому до протистояння труднощам і позбавленням, постійну націленість на перемогу. Слід зазначити, що в масиві текстів наукового, ідеологічного, нормативного характеру переважає застосування поняття “бойовий дух” в якості конкретизації, прояву в ситуації підготовки й особливо ведення збройної боротьби більш широких за містом понять “моральний дух”, “морально-політичний дух”, “морально-психологічний стан”, що означає мобілізований й перетворений в дієспроможність “ідеологічний”, “духовний”, “моральний” тощо потенціал суспільства [2,16] залежно від типу панівної в суспільстві ідеології. Водночас накопичено значний обсяг міркувань, настанов, напрацювань щодо виховання та підтримки бойового духу війська, що мають описово-практичний характер зі значною питомою вагою образності та афористичності (напр., “бойовий дух - це реакція людини на страх”, за Н. Коуплендом [6]).

Серед впливових методологічних підходів до дослідження бойового духу слід передусім згадати діяльнісний та поведінковий, що спрацьовують за принципом додатковості на різних рівнях розробки теорії та практики. Якщо діяльнісний підхід концентрується на процесах актуалізації смислових структур й формування спроможностей у людському вчиненні, поведінковий підхід розгортає феноменологію відношень і взаємодій системи «актор-середовище».

Згідно діяльнісного підходу, що є загальнотеоретичним, бойовий дух як вища особистісна і колективна спроможність до ефективної усталеної дії в екстремальних умовах передбачає суб'єктність його носіїв у смислопокладанні, самовизначенні, осмисленому перетворенні дійсності [12, 17]. У такий спосіб поведінковий аспект прояву бойового духу постає як наслідок, зумовлений свідомістю та самосвідомістю, інтегрованою в культуру мілітарної діяльності, що передбачає тривале і серйозне виховання і підготовку ще у мирний час.

Ілюстрацією до змістовного аспекту діяльнісного підходу та співвідношення останнього з підходами поведінковими є стаття військового журналіста М. Країнського, котрий напередодні Великої Вітчизняної війни писав про те, що пропаганда не може замінити виховання та навчання, котрими прищеплюються ідеї: «бойовий дух армії та надихаючий її дух народу є воєнною силою, вона потребує тривалої підготовки, організації та виховання. Вона може викуватись лише на патріотичній традиції та на відповідному світогляді» [8, С.5].

Технології управління поведінкою (на основі поведінкового підходу) мають ситуативну, короточасну, допоміжну роль. «Стан екстазу», емоційного пориву крайньої напруги як реакція на вплив лозунгу, релігійного мотиву, особистості керівників, ненависті до ворога, чуття помсти тощо не мають тривалої і міцної впливовості. Натомість, як зазначає Країнський, «укорінені в свідомість ідеї, котрі повільно зріють, стійко тримаються та володіють душею народу та армії», підтримувані традиціями військової честі, доблесті і слави подвигу. Про те саме пише Норберт Коупленд: «найміцніша зброя армії - це її ідеали, але цей вид зброї, як і всі інші, має бути викуваним нацією» («Психологія і солдат» [6]).

Наведені висловлювання вказують також на важливу практичну настанову, що є константою морально-психологічного забезпечення: засади бойового духу закладаються спільними зусиллями цивільних та військових інституцій, а його зміст у значному ступені визначається детермінантами за межами воєнної сфери суспільства. Боротися та перемагати має

бути спроможним та готовим фізично і духовно не лише військо, а й цивільні громадяни та влада. Забезпечення та підтримка суспільством збройних сил, мобілізація потенціалів держави для ведення збройної боротьби є одним з провідних чинників підтримки бойового духу війська. Єдність цілей, образу думок, спрямованості дій війська, військового керівництва і керівництва держави визначається в якості вихідного чинника бойового духу і боєздатності на війні переважною більшістю військових теоретиків минулого. Впевненість військових та цивільних громадян в правильному управлінні державою та військом визначається більшістю дослідників серед основоположних умов бойового духу.

На теперішній момент у наукових дослідженнях розгорнуті різні дисциплінарні підходи, що дозволяють визначити детермінанти бойового духу в контексті розмаїття видів діяльності та спілкування суспільства. Соціально-філософський, соціально-психологічний, політико-психологічний, політико-антропологічний, військово-антропологічний, культурологічний підходи дозволяють виявити органічні зв'язки бойового духу в середині життєвого світу людських спільнот.

Вітчизняна традиція, котра прихильна до соціально-філософського підходу з діалектичною методологією, розглядає бойовий дух, як феномен, укорінений у суспільній свідомості, що відображає умови суспільного буття [17]. Відповідно до цього у бойовому дусі виокремлюються відносно автономні та взаємообумовлені суспільно-ідеологічні та суспільно-психологічні засади та прояви - відрефлексовані, концептуалізовані та безпосередньо-оцінкові, поведінково-практичні. Їхня єдність та цілісність відображає загальний рівень розвитку свідомості суспільства [13].

У загальноприйнятій світовій традиції поширення набули поведінкові підходи, простежується вплив структуралізму, зосередженість на психології має та індивіда. Бойовий дух розглядається у більш широкому контексті як вся сукупність психічного відображення воєнної політики, її суб'єктивний компонент, що проявляє себе на різних рівнях в різних ситуаціях.

При застосуванні соціально-психологічного, політико-психологічного підходів бойовий дух постає як концентрована репрезентація менталітету народу. Такі підходи дозволяють висвітлити у як саме притаманний певному суспільству спільний «розумовий інструментарій», «психологічне оснащення», що дозволяє по-своєму сприймати та усвідомлювати своє оточення та самих себе. У такому ракурсі виявляється вплив на бойовий дух властивостей та особливостей устрою соціальної та психологічної організації людей, що належать до однієї соціокультурної спільноти, культурно-психологічний «тезаурус», «лексикон» (за Ольшанським [13]) - фільтр сприйняття та осмислення світу, що забезпечує єдиноманітність сприйняття та оцінки дії за нормами та взірцями, гарантує адекватне сприйняття та розуміння один одного. Відтак стан та структура бойового духу є специфічним виразом менталітету спільноти в екстремальних ситуаціях підготовки і ведення збройної боротьби.

Особливі визначення змісту і прояву бойового духу війська розкриваються при аналізі національного характеру у політико-культурологічному значенні національного. Бо безперечною обставиною є вплив на бойовий дух національного характеру як «сукупності найбільш стійких, притаманних для даної національної спільноти особливостей сприйняття оточуючого світу та форм реакцій на нього» [13], так само як національний характер формується у зрощенні бойового духу, що дається в знаки і на суто цивільних «мирних» спроможностях і якостях спільноти.

Послідовне проведення політико-психологічного підходу передбачає вивчення важливішого впливу на формування та підтримання бойового духу, що справляє «верхній поверх» психологічного складу нації - національна свідомість. Як така національна свідомість є сукупністю соціальних, політичних, економічних, моральних, естетичних, філософських, релігійних та інших поглядів, яка характеризує зміст, рівень, специфіку духовного розвитку національно-політичної спільноти. Особливий інтерес представляє вивчення детермінацією бойового духу специфікою усвідомленого ставлення нації до власних матеріальних і духовних

цінностей, їхнього захисту, збереження та примноження, усвідомлення необхідності згуртування заради мирного та збройного виборювання національних інтересів.

Політико-психологічний підхід дозволяє також розкрити когнітивний, емоційний та оцінково-вольовий рівні вияву бойового духу як феномену політичної самосвідомості нації - рівні цілісного образу себе в політичній самосвідомості бойового духу як стану, спроможності. Когнітивний рівень охоплює набір об'єктивних знань про своє місце в воєнній політиці, певний інформаційний рівень, що дозволяє зіставляти наявну інформацію про устрій середовища військової діяльності з уявленнями про власну роль, можливості та спроможності суб'єкта в даному середовищі. Емоційний рівень репрезентує суб'єктивно забарвлене ставлення військовослужбовців та війська до знання свого об'єктивного статусу, як-то самоповага захисників Вітчизни та переможної армії. Оцінково-вольовий рівень представляє прагнення підвищити соціально-політичну самооцінку, здобути повагу, реальне уявлення про себе та ідеальне уявлення, яким суб'єкт має стати в збройній боротьбі, яку роль має грати у веденні війни, у воюючому суспільстві відповідно до своїх спроможностей та можливостей, уявлення про намір, яким він має стати у найближчий час.

Аксіологічні [14] та політико- і культурно-антропологічні [7, 15, 18] підходи дозволяють розкрити специфіку типів ціннісних засад бойового духу (етнокультурний, станово-корпоративний, релігійний, класовий, національний, транснаціональний тощо) їхню ієрархію та включеність в загальні комплекси культур різних історичних епох.

Бойовий дух як умова та наслідок соціально- та військово-етичних взаємодій досліджується військовою етикою [2, 17]. Військова етика відповідно до структури історично виниклих типів воєнно-етичних комплексів виявляє способи ціннісного обґрунтування військової моралі, моральні сенси військової діяльності; моральні регулятиви - норми, взірці, стандарти самооцінки діяльності та спілкування у військовому середовищі, морально-бойові якості, що їх відображають категорії військового обов'язку та бойової моралі. З огляду на розвиток проблематики

формування бойового духу нагальним завданням військової етики є розгортання феноменології воєнної (моральне ставлення суспільства до війни та збройної боротьби) та військової моралі (військово-професійна мораль) сучасних суспільств, особливо – посттоталітарних суспільств трансформаційного типу.

Отже, разом з ціннісно-ідеологічними та описово-досвідними компонентами система забезпечення бойового духу суспільства та збройних сил має включати позаоцінкові наукові розробки, що розкривають нові образи реальності та емпірично наявні різноманітні відношення до неї, колективні та індивідуальні.

Актуальність подібних досліджень зумовлена кардинальними зрушеннями у свідомості суспільства,

Виокремлюється такі завдання вивчення бойового духу: виявлення компонентів, рівнів, зв'язків бойового духу як стану та спроможності війська; діагностичного стану та прогнозування його розвитку; управління психологічним та іншими видами забезпечення високого рівня бойового духу. Для вирішення цих завдань необхідне концептуально-методологічне засвоєння та адаптація до практичного застосування різнопланових розробок сучасної науки до проблематики бойового духу.

Література

1. Бажуков В. И. Военная антропология: объект, предмет, направления, методология // Вестник Военного университета, 2008. - №3. – С. 37-45
2. Волкогонов Д. А. Воинская этика. - М.: Воениздат, 1976. -320 с.
3. Градировский С., Межуев Б. "Постнациональный" мир Третьей волны.// Русский журнал. – 4 марта 2003.
4. Зеленков М. Ю. Система формирования положительного отношения российского общества к Вооруженным Силам (научно-практический аспект). - М., 2008. - 312 с.
5. Караяни А. Г. Информационно-психологическое противоборство в современной войне. – М.: Военный университет, 1997.
6. Коупленд Н. Психология и солдат/ Пер, с англ. - 2-е изд. - М.: Воениздат, 1991. - 94 с.
7. Крадин Н. Н. Предмет и задачи политической антропологии// Политические исследования. - М., 1997. - № 5. - С. 146-156.
8. Краинский Н. Военный экстаз и прострация как факторы боевых операций.//Военный журналист, 1940. - № 19. - С. 5-7.
9. Манойло А. В. Государственная информационная политика в условиях информационно-психологической войны: автореферат докт. диссертации. - М: российская академия государственной службы при Президенте Российской Федерации, 2004 г., с. 3-6.
10. Манойло А. В. Модель информационно-психологической операции в международных конфликтах. / А.В. Манойло // Право и политика. - 2008. - № 6. - С. 1387-1394.
11. Мельтюхов М. И. Материалы особых отделов НКВД о настроениях военнослужащих РККА в 1939-45 гг.// "Военно-историческая антропология".- М., 2002. - С. 306-318.
12. Новая философская энциклопедия. В 4-х т. – М.: Мысль, 2000. – Т.1.
13. Ольшанский Д. В. Основы политической психологии – Екатеринбург: Деловая книга, 2001. - 496 с.
14. Поликарпова Е. Аксиологические функции масс-медиа в современном обществе.- Ростов-на-Дону, 2002.
15. Панарин А. С. Бадковский Д. В., Ильин В. В. Политическая антропология.,– М.: Изд-во Моск. ун-та, 1995. - 254 с.
16. Сенявская Е. С. Психология войны в XX веке: исторический опыт России. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН, 1999. – 383 с.
17. Советская военная энциклопедия. В 8-ми т. Т. 2, 5. – М.: Воениздат, 1976.
18. Тишков В. А. Общество в вооруженном конфликте. Этнография чеченской войны. - М.: Наука, 2001. – 552 с.